

MONTESQUIEU ÉS ROUSSEAU.

— Második és befejező közlemény. —

II.

Az «Esprit des lois» czélja volt általános szabályokat felállítani az államok szervezésére nézve, a népek természeti és történeti viszonyainak figyelembevételével. Ha czíme nem gyaníttatja is a politikai jelleget, egész terjedelmében sokkal inkább történeti és politikai mű, mint jogi okoskodások összegezése.

Kell, hogy a törvények az államforma természetének és alapelvének megfelelők legyenek, mert ezen alapelvnek legfőbb befolyása van a törvényekre, úgy, hogy ezek amabból önként, szükségszerűleg következnek. Ezért fejtegeti oly terjedelmesen Montesquieu minden államforma természetét és (Aristotelest követve) azon törvényeket, melyek minden egyes államformának megfelelnek. Az «Esprit des lois» egész rendszerességre törekvő része: az I—X. könyvek tartalma nem más, mint Montesquieu államformatanának kifejtése.

Aristoteles óta, kinek államformatana, minden ellenkező theoriák mellett is és dogmatikai szempontból fogytékosságának minden megkísérelt kimutatása daczára is, ma is praedominál az államtudományban, egész a legújabb időkig számtalan elmélet merült fel, a nélkül azonban, hogy

a kérdés megoldva lenne.¹ Hogy a Montesquieu államforma elmélete a kérdés tisztázásához nem járult, sőt azt visszaveté, az államtudomány már elismerte. Önkényesen járt ő el, midőn az államokat monarchiára, köztársaságra és despotiára osztályozá (ezt Laboulaye azzal védi, hogy a Montesquieu felosztása nem philosophikus, mint az Aristotelesé, hanem történeti²); elméletének kifejtésében pedig következetességet nem tanúsított.

Arra a kérdésre, hogy melyik a legjobb államforma, Montesquieu épp oly körültekintő tartózkodással felel, mint a század másik nagy philosoph-politikusa.³

A mint az «Esprit des lois»-ban kifejtett eszmék jó részének magvával már a «Lettres Persanes»-ben találkozunk, úgy a fenti kérdésre is itt találjuk meg a feleletet. A persa levelek Usbek-je ugyanis azt írja Rhédinek a nyolczvanadik levélben, hogy az a legjobb, legesélyesebb, legtökéletesebb államforma, mely legkevesebb költséggel igyekszik

¹ L. *Oncken*: Die Staatslehre des Aristoteles. — U. a. Aristoteles u. seine Lehre vom Staat. — *Schvarcz*: Kritik der Staatsformen des Aristoteles. — *Passy*: i. m. — *Gareis*: Allgemeines Staatsrecht.

² *Laboulaye*: Oeuvres comp. de Mont. I. 407. és III., XI. — A köztársasági forma aristokratiára és demokrátiára oszolván, Montesquieu tulajdonképen négyféle állatformát ismer. Megjegyzendő, hogy rendszerességre törekvő állatformatannal csak az «Esprit des lois»-ban találkozunk; beszél ugyan ő államformákról a «Lettres Persanes»-ban, államtudományi vizsgálódásainak mintegy zsengeit magában foglaló e művében is. de nagy zavarral. (L. Lettres Persanes 131., 103., 102.) Különben, hogy Montesquieu vajmi kevés súlyt helyezett, különösen államtudományi munkássága első idejében, egy tudományos alapon felépített állatformatánra, kitűnik a «Grandeur et décadence des Romains» IX. fejezetének utolsó jegyzetéből.

³ Montesquieu majd államformát, majd a kormányzó hatalmat magát érti e kitétel: «gouvernement» alatt. L. Esprit d. l. chap I., chap II. Lettres Persanes LXXX. és Grandeur d. Romains chap IV. Rousseau «gouvernement» alatt mindig a végrehajtó hatalmat érti.

czéljait megvalósítani, a mint az a legtökéletesebb is, mely az embereket hajlamaiknak legmegfelelőbb módon vezeti. Az «Esprit des lois»-ban pedig azt tanítja Montesquieu, hogy a legtermészetesebb államforma az, melynek különös rendelkezései legjobban illenek ama néphez, melynek számára felállítva van.¹ És míg egyfelől minden államformának megvannak a maga természetes határai,² másrészt a szabadság megvalósítása egyik államformával sincs kizárólag összekötve.³

Montesquieu is vizsgálódása tárgyává teszi azt a kérdést, hogy milyen összefüggés van az állam terjedelme és az államforma közt, és arra az eredményre jut, hogy a demokratia — miként ezt már a görög politikai írók vallották — a kis államoknak való, a középszerű nagyságú államok ellenben monarchikusan kormányoztassanak, míg a nagy államoknak a despotia való. E mellett olyan összefüggést lát az állam területi nagysága és az államforma között, hogy ha az államformát változtatlanul meg akarjuk tartani, az államot is meg kell tartani eredeti nagyságában.⁴

Rousseau se tanít valamely absolut érvényes, minden népek számára és minden viszonyok közt jó államformát; sőt inkább azt vallja, hogy az államforma szorosan összefügg a nép természeti, történeti stb. viszonyaival, és minden államformának megvannak a maga természetes feltételei. Altalában pedig az állam se nagyon kicsiny, se nagyon nagy ne legyen, hogy jól legyen kormányozható.⁵ De e mellett bármelyik államforma a legjobb lehet bizonyos körülmények között és ismét rossz más viszonyok között. Ezért a legjobb

¹ Esprit d. l. Livre I. Chap. III.

² Esprit d. l. Livre X. Chap. IX.

³ Esprit d. l. Livre XI. Chap. II.

⁴ Esprit d. l. Livre VIII. Chap. XX.

⁵ Contr. soc. Livre II. Chap. VIII.

államforma kérdése általánosságban el sem dönthető.¹ Ha a kormányzók számának megfordított arányban kell állni a polgárokéval, mégis általános szabályul az mondható, hogy a demokratiai államforma a kis államoknak való, az aristokratia a középnagyoknak s a monarchia a nagyoknak. De emellett számtalan kivétel lehet.² Úgy, hogy nemcsak különböző államformák egyformán jók lehetnek más és más népeknek, hanem egy és ugyanazon népnek is különböző államformák felelhetnek meg az idők változtával.³

Csak természetes, hogy egész politikai elméletének alaponásánál fogva Rousseau lelkesül a demokratiai formáért. De annyi s oly nehezen megvalósítható feltételhez van ez az államforma kötve, mint egyike sem a többieknek. Oly nagyon tökéletes államforma az, hogy nem is embernek való. Ha egy isteni nép volna, demokratikusan kormányozná magát.⁴ De elismeri azért ugyancsak ő a monarchiai államformának is nagy előnyeit,⁵ daczára hogy a legnagyobb hevességgel, leg-sújtóbb kritikával kel ki a királyok ellen.⁶ És nem ismeri-e el másfelől az aristokratiának is előnyeit, mondván, hogy a dolog legtermészetesebb rendje az, hogy az államban a leg-kitünőbbek kormányozzanak?⁷ Meglehetősen nagy közösségét találjuk tehát a politikai bölcselkedésnek mindkettőjüknél, s ha az államformákról szóló tanaikat részleteikben vizsgáljuk, nem kevesebb analog nézettel találkozunk.

Lássuk először is, mit tanít Montesquieu a monarchiáról? Monarchia szerinte az az államforma, melyben egyedül

¹ Contr. soc. Livre III. Chap. III. és Chap. IX.

² Contr. soc. Livre III. Chap. III.

³ Contr. soc. Livre III. Chap. I.

⁴ Contr. soc. Livre III. Chap. IV.

⁵ Contr. soc. Livre III. Chap. VI.

⁶ Ibid. és Livre III. Chap. X.

⁷ Contr. soc. Livre III. Chap. V.

egy személy kormányoz, de állandó és határozott törvények által.¹ Ez ennek az államformának természete.² Montesquieu ezután az «*Esprit des lois*» tíz első könyvében át terjedelmesen kifejti annak a monarchiai államformának képét, mely nem egyéb, mint a régi, rendi kiváltságokon alapult s a parlamentek, mint törvényki hirdető és a törvények ellen óvás-emelési joggal bíró testületek által némiképp mérsékelt francia királyság élénk állítása. Ez a monarchia nem lehet el nemesség és ennél fogva a becsvágy ápolása nélkül. A nemesség az összekötő kapocs a fejedelem és a nép között, a legtermészetesebb közbeeső hatalom, mely ily minőségében a monarchiának lényegét képezi. Nagy előnye ennek az államformának a respublicával szemben a végrehajtás gyorsasága. Viszont előnye a despotiával szemben, hogy az állam szilárdabb és az alkotmány megingathatlanabb, a kormányzók személye is biztosítottabb, mert a fejedelem alatt többféle rendek vannak, melyek az alkotmányhoz szítanak.³

Nem czélja ez értekezésnek kimutatni azon nagy különbségeket, melyek az «*Esprit des lois*» tíz első könyvében leírt monarchiai államforma s ama kép között oly szembeszökő módon mutatkoznak, melyet nagy műve további folyamán, az Anglia alkotmányáról szóló, oly híressé vált fejezetben tár elénk.⁴ E fejezetben, hol kifejti az alkotmányos monarchiát

¹ *Esprit d. l. Livre II. Chap. I.*

² Montesquieu részletesen kifejti, mi az államforma természete s mi annak alapelve. Az első, mely olyanná teszi, a minő; a második, mely cselekvésre készíti. *Esprit d. l. Livre III. Chap. I.*

³ *Esprit d. l. Livre V. Chap. X. és XI.*

⁴ Ama kép, melyet Montesquieu nagy műve első tíz könyvében élénk tár a monarchiáról, miben sem különbözik a Bodin monarchiai államformájától, ki szintén csak a XVI. század dicsőségteljes monarchiáját tartotta szemel előtt (legitim monarchia). L. Bodin: *De Republica* II. 3. — Az «*Esprit d. l.*» tíz első könyve és a mű későbbi

a maga hatalomosztási elméletével, két kamara-rendszerével, a közjövédelmeknek évről évre való megajánlásával, a hadseregnek a végrehajtó hatalomtól való függővételével. Oly szembeszökő e különbség, hogy ha Montesquieu szabatosságra törekszik államforma-elméletében, egyfelől a hűbéri, másfelől az alkotmányos monarchiát kellett volna megkülönböztetnie.

Montesquieu-ről általában teljes joggal állítatik, hogy ő a monarchia híve. De a tétel csak általánosságban áll. Valóban nem egy oly nyilatkozatot olvashatunk nála, melyek különös színben tüntetik fel monarchikus érzületét, lévén ő máskor ismét a demokratiának csodálója. A monarchiának a kitüntetés, becsvágyat (honneur), a demokratiának pedig az erényt (vertu) állította oda ő alapelv (principe) gyanánt. A monarchiában a kitüntetés, becsvágy a fő, az csinál mindent ebben az államformában. Ellenben az erény a demokratiába való. És fejtegetvén az erény szerepét a demokratiában, majdnem ideális államformaként állítja azt elének.

Nem valami sok jóindulat kell — mondja ő — hogy egy monarchia jól legyen kormányozva. A törvények hatalma szabályoz itten mindent. Ellenben a demokratiában egy új mozgató erőre van szükség s ez: az erény.⁴ Monarchiában a politika nagy dolgokat csinál a lehető legkevesebb erénnyel, mert a törvények pótolják mindazoknak az erényeknek helyét, melyekre ott nincs szükség; az állam fennáll a hazaszeretet, az igazi dicsőség után való vágy, az önmegtagadás és mindama hősi erények nélkül, melyeket a régieknél találunk. És ennek kapcsán a lehető legerősebben ostorozza a

részei közt mutatkozó lényeges különbségek tüzetesen kimutatvák Schvarcz Gy. «Montesquieu elmélete a mon. államformáról a «L'Esprit d. lois» első tíz könyvében és az európai alkotmányfejlődés» című akadémiai értekezésében, hol a Montesquieu elméletében található ezen ür okai is kifejtetnek.

⁴ Esprit d. l. Livre III. Chap. III.

monarchia bűneit.¹ A jól kormányzott monarchiában — folytatja tovább — majdnem mindenki jó polgár lesz és ritkán fogunk találni olyat, a ki «homme de bien» legyen, mert hogy ez legyen valaki, akarnia kell azt és az államot szeretnie kell magáért az államért.² Érti pedig ő ez alatt az államnak olyan polgárait, kik szeretik a haza törvényeit és minden cselekedeteikben a hazaszeretet által vezéreltetnek.³ Annyira ideális államformának tekinti ő a monarchiát, hogy azt mondja: valóban nem tudhatni, hogy voltak-e monarchikus államok, vagy ha voltak is, bajosan állhattak fenn sok ideig eredeti, tiszta mivoltukban azért, mert a hatalom sohasem osztható meg egyformán a fejedelem és a nép között.⁴

Lássuk e mellett, mit mond Rousseau a monarchiáról? Az államformák felosztásánál szintén csak a numerikus különbségekre fektet ő súlyt, s e szerint állítja fel a monarchiát, demokratiát és aristokrátiát. Monarchia pedig az az államforma, melyben a souverain nép az uralmat egyetlen hatóság kezébe teszi le, melytől a többiek mind nyerik hatalmukat.⁵

A 'monarchia különféleségeire aztán épp oly kevésbé gondol, mint Montesquieu, daczára annak, hogy az államformák osztályozásánál kifejti, hogy mindegyikök számos eltérést mutathat és a három államforma mellett a vegyes formáknak egész sokasága állhat elő. A monarchia a nagy államoknak való. Mivel azonban oly arányban, a mint az uralmat gyakorlók köre összeszorul, az uralkodó és a nép között igen nagy ür támad és nincsenek összekötő kapcsok az államban, ennél fogva, hogy ilyenek legyenek, szükség van

¹ Esprit d. l. Livre III. Chap. V.

² Esprit d. l. Livre III. Chap. VII.

³ Esprit d. l. Avertissement.

⁴ Lettres Persanes. Ch. II.

⁵ Contrat soc. III. Ch. III.

közbeeső rendekre, nemességre, mely kitölti ezt az ürt.¹ Ezek is azonban mind csak nagy államba valók, a kis államot tönkretennék.

Íme Rousseau csak úgy, mint Montesquieu, a monarchia elengedhetlen feltétele gyanánt állítja elének a nemességet. E mellett ő is azt tanítja, hogy vigyázni kell arra, hogy az állam területi nagysága ezen államforma természetének megfelelő legyen. De általában véve, kevésbé tárgyal ő a monarchiáról, melyet egészben mégis mint a szabadsággal ellenkező államformát tekint. Pedig szerencsés államforma lehetne, ha a fejedelmek nem akarnák a hatalmat csak saját előnyükre kizsákmányolni.

Montesquieu főfigyelmét államformái kifejtésénél természetesen a monarchiára irányozá. Kisebb és vázlatosabb az a kép, melyet a respublicáról ad. Nem kevés megtámadásban részesült ő azért is, hogy a respublicát demokrátiára (état populaire) és aristocratiára osztályozta. Az első akkor áll elő, midőn a nép a maga összességében bírja a főhatalmat; a második pedig, midőn a souverain hatalom csak a nép egy részének van kezei között.² De Montesquieu, ha nem is ismeri el a nép souverainitását, mint maga Rousseau, közeledik hozzá, midőn azt mondja, hogy a demokráciában a nép bizonyos tekintetben uralkodó, bizonyos tekintetben pedig alattvaló. Uralkodó szavazatai által, melyek akaratát kifejezik, ezért a szavazati jogot megállapító törvények itt lényegesek. Ismételten magasztalólag emeli ki Montesquieu a demokrácia alapelvét: a vertu-t. Itt, hol a törvényeket végrehajtó nép maga is alá van azoknak vetve, nagyobb szükség van az erényre, mint a monarchiában, hol a törvényeket végrehajtató fejedelem azok felett állónak tartja magát. Nem más pedig ez, mint

¹ Contrat soc. Livre III. Chap. VI.

² Esprit d. l. Livre II. Chap. II.

a hazának, az egyenlőségnek és a törvényeknek szeretete.¹ Már a monarchiáról szólván, azt mondja ő, hogy ha a főpapságnak, nemességnek és a városoknak előjogait eltörlik, a monarchiából népies állam (vagy despotikus) lesz. És midőn a demokratiában az egyenlőséget tárgyalja, ugyanazon állásponton van, mint Rousseau. A demokratia szeretete, mondja ő, nem más, mint az egyenlőség szeretete.² A demokratia szeretete azonban az egyszerűség szeretete is. Mindenki egyforma boldogságot és előnyöket érhet el benne. Az egyenlőség szeretete egyedül arra a boldogságra szorítja az ambítiót, hogy másoknál nagyobb szolgálatokat tegyünk a hazának. Ezért a törvényeknek is olyanoknak kell lenni a demokratiában, hogy ezen egyenlőségnek kedvezzenek s azt lehetővé tegyék.

Rousseau szerint demokratia az az államforma, midőn a souverain a kormányzást az egész népre, vagy annak nagyobb részére bízta.³ Hasonlót mond azonban ő a demokratiáról ahhoz, a mit Montesquieu a monarchiáról, hogy t. i. szorosan véve a dolgot, valóságos demokratia soha sem létezett és nem is fog létezni, mert a természeti rend ellen való, hogy a nagy tömeg kormányozzon és a kicsi kormányozva legyen.⁴ És milyen sok előfeltétele van ennek az államformának. Kis területű állam, az erkölcsök egyszerűsége, egyenlőség társadalmi és vagyoni tekintetben. És itt egye-

¹ Montesquieut hevesen támadták azért, hogy az erényt a demokrácia alapelvevé tette és kizárta azt a monarchiából. Ezért a későbbi kiadásokba a «Préface» után egy «Avertissement»-t szúrt be, melyben kifejti, hogy a négy első könyvben használt «vertu» nem erkölcsi értelemben veendő, hanem az a politikai erényt jelenti, mely a hazaszeretethen áll. L. erre vonatkozólag Schvarcz Gy. id. akad. értek. 38. old.

² Esprit d. l. Livre V. Chap. III.

³ Contrat soc. Livre III. Chap. III.

⁴ Contrat soc. Livre III. Chap. IV.

nesen hivatkozik Montesquieu-re, mint a ki a demokráciának alapelveül az erényt tevé, ámbár megjegyzi, hogy ennek többé-kevésbé helye van minden államformában.¹ Ő reá hivatkozva ismeri el helyén valóságát a demokráciában a sorshúzás útján való választásnak. Csak az indokolását nem osztja. Szerinte azért való ez a választási mód a demokráciába, mert a hatóságok választása a kormány feladata és nem a souverain népuniversitása, már pedig az administratio annál jobb, minél kevésbé bonyolultak ténykedései.²

Az aristokráciában Montesquieu szerint a souverain hatalom bizonyos kisebb számú személynek van birtokában. Ők hozzák a törvényeket és ők is hajtják végre. Senatusra, a népnek bizonyos befolyás engedésére, a hivatalok rövid tartamára van itten szükség. Alapelve pedig a mérséklet, mely nem egyéb, mint az erény kifolyása, mert az aristokráciában azoknak, kik a törvényeket saját nemestársaikkal szemben hajtják végre, szükségük van erre. Ez az erény a nemeseket legalább egymásközt egyenlőkké teszi. Rousseau szerint is szüksége van az aristokráciának erényre, valamint mérsékletre, mely utóbbi különleges feltétele. Ő is elismeri, hogy az örökletes aristokrácia a legrosszabb valamennyi államforma közt.³

III.

Összehasonlítva Montesquieu és Rousseau tanításait az államformákról, nem egy pontban teljesen rokon nézetekkel találkoztunk. Ugyanez a rokonsága a politikai gondolkodásnak tárul elénk, ha politikai elméleteiket egyéb tárgyak szempontjából egybevetjük. Hogy a szabadságról, a XVIII. század

¹ Contrat soc. Livre III. Chap. IV.

² Contrat soc. Livre IV. Chap. III.

³ Contrat soc. Livre III. Chap. V.

egész politikai bölcselkedésének e folytonos tárgyáról s vezéreszméjéről, egyforma hévvel és lelkesedéssel beszélnek mind a ketten, csak természetesen. Rousseau, ki a szabadságot elidegeníthetlenné mondja¹ s azt vallja, hogy ha kutatjuk, miben áll az összeség legfőbb java, mely minden törvényhozás végcélja kell, hogy legyen, azt találjuk, hogy két főtárgyra vezethető ez vissza: a szabadságra és az egyenlőségre,² s Montesquieu, ki olyan világos, ékes szavakat szentel a szabadság meghatározásának,³ egyformán a szabadság nagy apostolai. A mint, hogy egyforma erővel és hévvel kelnek ki a szolgaság ellen is.

Rousseau a népsouverainitás hirdetője. De mit mond Montesquieu a nép törvényhozásáról? Azt, hogy miután szabad államban mindenki, kiről feltételezhető, hogy szabad meggyőződése van, csak önmaga által kormányozható, ennél fogva úgy kellene lenni, hogy a nép egészében bírja a törvényhozói hatalmat.⁴

Montesquieu, mint tudjuk, elragadtatva Anglia alkotmányának csodálata által, a szabadság mellözhetlen feltétele gyanánt a hatalmak szétválasztásának megvalósítását állította fel. Osztja azonban ezt a hatalmosztási elméletet (melyet a Montesquieu befolyása bevitt sok alkotmányba) Rousseau is, midőn azt mondja, hogy a törvényhozó hatalom a néphez tartozik és csak hozzá tartozhat, a végrehajtó hatalomnak el kell választva lenni a törvényhozóitól; amaz csak a kormányra tartozhat, mely ekként közbenső testületté válik az alattvalók és a souverain között.⁵

¹ Contrat soc. Livre I. Chap. IV.

² Contrat soc. Livre II. Chap. XI.

³ Esprit d. l. Livre XI. Chap. V.

⁴ Esprit d. l. Livre XI. Chap. VI.

⁵ Contrat soc. Livre III. Chap. I.—Rousseau erélyesen kikel másrészt a főhatalomnak tárgyai szerint való túlságos felosztásai ellen. L. Contrat. soc. Livre. II. Chap. II.

Részletesen foglalkozik Montesquieu az égalj befolyásával. Beszél ő arról, hogy miféle befolyást gyakorol ez az emberek természetére, arról, hogy a törvényeknek alkalmazkodni kell az égalj viszonyaihoz; arról, hogy mint befolyásolja az égalj az emberek bátorságát és ezzel kapcsolatban a szabadságot.¹ De Rousseau, midőn az égalj politikai jelentőségét fejtegeti, csak a Montesquieu álláspontján áll. Azt mondja ő, hogy a szabadság nem lévén minden égaljnak egyformán gyümölcse, nem is minden nép képes arra.² Minél tovább gondolkozunk — folytatja ő — a Montesquieu által felállított ezen alapelv fölött, annál inkább átlátjuk annak igazságát. — Utóbbi azt mondja, hogy azon kölcsönhatásnál fogva, mely az égalj s az emberi természet és a szabadság között van, nem lehet csodálkozni azon, ha a forró égővi népek gyávasága majdnem mindig szolgaságba sülyeszté őket, míg ellenben a hideg égővi népek bátorsága szabadságban tartotta meg ezeket. Ennek az égalji különbözőség csak természetes oka.³ Rousseau elismervén ez alapelvet, azt mondja, hogy ha a déli vidékek csupa respublicákkal volnának elborítva, az észak pedig csupa despotikus államokkal, akkor sem lenne kevésbé igaz ama tétel, hogy azon befolyásnál fogva, melyet az égalj különfélesége gyakorol a szabadság feltételeire, a despotismus a forró égővi államoknak való, a barbárság a hideg égővieknek és a szabadság (bonne police) a mérsékelt égővi államoknak.⁴

A természeti viszonyoknak a politikaiakra való befolyásában második helyen az állam földjének mineműsége áll. Vizsgálván azt a befolyást, melyet a hazai földnek termékeny avagy terméketlen volta az államformára gyakorol,

¹ Esprit d. I. Livre XVII. Chap. I. és II.

² Contrat soc. Livre I. Chap. VIII.

³ Esprit d. I. Livre XVII. Chap. II.

⁴ Contrat soc. Livre III. Chap. VIII.

Montesquieu arra az eredményre jut, hogy az egyeduralom a termékeny földű államokra illik, mert a föld termékenysége természetszerűleg függőséget állapít meg, a mezei, földművelő népek sokkal jobban el lévén foglalva, semhogy valami nagyon féltékenyek lehetnének szabadságukra.¹ Többek uralma ellenben a terméketlen földű államokba való. Elfogadja Rousseau ezt az alapelvet is és szerinte a teljesen terméketlen földű országok barbárok által lakatnak, kikenél minden állami rend ki van zárva; a közép termékenységűek szabad népek által (vagyis demokráciák) és az igen termékeny földű országok monarchikusan kormányoztatnak.²

A természeti állapot egyenlőségéről s az ezen egyenlőtlenséget megszüntető, majd a törvények által ismét helyreállító társadalmi állapotról majd csaknem ugyanazon szavakkal beszél Montesquieu, mint Rousseau, ki először említi, oly élesen szétválasztva a «état de nature»-t és az «état civil»-t. A természeti állapotban, mondja az előbbi, az emberek egyenlőségben születnek, de nem tudnának abban megmaradni. A társadalmi állapot megfosztja őket ettől az egyenlőségtől és csak a törvények által lesznek ismét egyenlőkké.³ Teljesen ez a Rousseau álláspontja is.⁴

Politikai elméleteknek alapvonását tekintve sem foglalhat helyet oly mértékben szembeállításuk, mintha merőben ellenlábások volnának. Montesquieu, szokták mondani, az okos, higgadt mérséklet, Rousseau ellenben az abszolút ellenmondást nem tűrő teoriák embere. De ha, a mi egyedül helyes, Rousseau-ról összes irataiból alkotunk képet és nemcsak a «Contrat social» egyes kiszakított helyeiből vonunk következtetést, el kell ismernünk, hogy nem oly élesek az

¹ Esprit d. I. Livre XVIII. Chap. I.

² Contrat soc Livre III. Chap. VIII.

³ Esprit d. I. Livre VIII. Chap. III.

⁴ Emile. Livre IV. — Contra soc. Livre I. Chap. IX.

ellentétek e részben is. Rousseau kikel a visszaélések ellen, sürgeti azok megkorrigálását, de épp úgy tanítja ő is, akár csak Montesquieu, a meglévő politikai viszonyok figyelembevételének, a változtatásokban a körültekintésnek és óvatosságnak szükségességét; ¹ épp oly ellenzője a szélsőségeknek, a nyers tömeg uralmának, a nép anarchiájának, mely a despotizmusra vezet. A mint Montesquieu a Locke kétségtelen és az államtudomány által már tüzetesen megállapított befolyása alatt áll, úgy igen sok tekintetben, mint fennebb is láttuk, Rousseau határozottan mint Montesquieu követője jelenkezik. Ámbár ő maga tiltakozott volna e befolyás imputálása ellen, mégis kétségtelen, hogy a «Contrat social» az «Esprit des lois» által nem egy tekintetben sugalmaztatott. S bármennyire képződött is két elütő politikai iskola később a két nagy politikai író hatása alatt, bármennyire jött divatba a két névnek a politikai tudományban oly elütő jelentőséget tulajdonítani, egyik a szabadság és a constitutionális monarchia, másik az egyenlőség és radikális demokratia képviselője gyanánt jelöltetvén meg, mindkettőjőknél mégis a politikai bölcselkedésnek sok közösségével találkozunk, kifolyásaként a XVIII. század politikai gondolkozása és tanításai amaz egyetemes jellegének, mely abban állt, hogy ez időszak politikai elméleteinek egész összesége a szabadság és emberi méltóság eszméjének megvalósítása, mint jegecedési központ körül sorakozott.

¹ Considérations sur le gouvernement de Pologne. Chap. I.

Dr. Balogh Arthur.

AZ IDŐ ELMÉLETE.

— Negyedik és befejező közlemény. —

d) *Tanulságok.*

A bemutatott nyelvtudományos anyagból azt a tanulságot meríthetni, hogy ha a szemlélő valamely kapcsolatnak felbomlását észrevette és pedig, mint kifejtettük, saját hiányérzete folytán vette észre, akkor e tapasztalatát vagy valami külön szóval jelzi, melyet egyszerűen hozzátesz a kapcsolat fennálltát jelző itélethez — s ez a chinai nyelvnek eljárása; vagy pedig az illető cselekvés nevének *valamiképen* való elmódosításával tudatja, hogy ezen cselekvés és alanya közti kapcsolatot felbomlottnak kívánja tekintetni, — és így tesznek az indogermán, valamint az ugor nyelvek.

Fennebb azt láttuk, hogy az az alak, melyet az indogermán nyelvek a befejezett cselekvés kifejezésére használnak, nem egyéb, mint a momentán ige, — illetőleg, hogy e nyelvek vagy momentán igéjökkel, vagy idői tekintetben teljesen jelentőségtelen alakokkal fejezik ki a multat, olyanokkal, melyekről csak *képzelik*, hogy multat jelentenek. Kérdés most, mit jelent eredetileg a momentán ige? — Hallgassuk meg erre nézve *Budenz*ünknek meghatározását, mely, ha kiváltképp az *ugor* momentán igét tartja is szem előtt,